

Mirşâdül-İbâd ve *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî* adlı eserinde bu rubâîyi zikretmiştir. Câmî, Aynülkudât'ın eserinde gördüğü bu rubâiden faydalanarak *Nefeâtü'l-üns*'te Büstî'ye yer vermiştir. Câmî'ye göre Büstî Horasanlı sûfilerden Ebû Ali el-Fârmedî'nin (ö. 477/1084) müridi, yine Horasanlı meşhur sûfilerden Hasan Sekkâk-i Simnânî ile İbn Hameveyh'in şeyhidir. 449'da (1057) doğan İbn Hameveyh'in Büstî'nin müridi olduğu dikkate alınırsa onun 470'ten (1077) sonraki bir tarihte vefat ettiği söylenebilir.

Büstî'nin *Der Beyân-ı Hakikat-i Lâ ilâhe illallah* ve *Kelîmât-ı Arabî* adlı iki risâle kaleme aldığı bilinmektedir. İki sayfa hacmindeki birinci risâlede "lâ ilâhe illallah" sözünü ve ruhun bu sözdeki basamaklarında yüksele yüksele (seyr-i suûdî, seyr-i urûcî) ilk vatanına nasıl varacağı anlatılır. "Lâ" ile başlayıp "Allah"ta son bulan bu mânevî ve ruhî yolculuğun ayrıntıları, eser üzerine bir şerh yazan Takıyyüddin adlı bir müellif tarafından açıklanmıştır. İkinci risâlede ruhun ilk varlıktan beşeriyet âlemine inişini (seyr-i nüzûlî), nefis ve şeytanla mücadelesini, sonra da kendinden geçerek yüce âleme yükselişini anlatır. Bu risâle üzerine, meşrepleri farklı iki müellif Nûreddin-i İsfarayînî ile İbnü'l-Arabî birer şerh yazmışlardır. Büstî'nin Nizâmülmülk'e yazdığı ve mutluluğa ermek için Allah'ı ve âhiret gününü unutmadan dünyada nasıl yaşanacağını, insanlara nasıl hizmet edileceğini açıklayan kısa nasihatnâmesi ile yukarıdaki iki risâlenin metin ve şerhleri Nasrullah Pürcevâdî'nin *Zindegî ve Âşâr-ı Şeyh Ebû'l-Hasan-ı Büstî* (Tahrân 1364 hş.) adlı eseri içinde yayımlanmıştır.

Büstî'nin ruhanî mi'rac ile ilgili çok meşhur rubâisinin (metin için bk. Câmî, s. 413) temel kavramları konusunda Aynülkudât el-Hemedânî, Ahmed el-Gazzâlî, Necmeddin-i Kübrâ, Necmeddin-i Dâye, Nûreddin-i İsfarayînî ve Mahmûd-i Lâhicî gibi büyük mutasavvıflar önemli açıklamalarda bulunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed el-Gazzâlî, *Sevânihu'l-uşşâk* (nşr. Nasrullah Pürcevâdî), Tahrân 1359, s. 19-20; Aynülkudât el-Hemedânî, *Temhîdât* (nşr. Afif Useyrân), Tahrân 1341, s. 118-119, 270; Necmeddin-i Dâye, *Mirşâdül-İbâd*, Tahrân 1365, s. 308; a.mlf., *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî*, Tahrân 1352, s. 107; Câmî, *Nefeât*, s. 413; Nasrullah Pürcevâdî, *Zindegî ve Âşâr-ı Şeyh Ebû'l-Hasan-ı Büstî*, Tahrân 1364.

NASRULLAH PÜRCEVÂDİ

BÜSTİ

(البُستى)

Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed
el-Harzencî el-Büstî
(ö. 348/959)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Nişâbur yakınlarında bulunan Büst'e (Büst) nisbetle el-Büstî, buraya bağlı Harzenc köyüne nisbetle de el-Harzencî diye anılır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ebû Abdullah el-Büsencî'den hadis okuduğu, Hâkim en-Nisâbüri'ye de hadis okuttuğu bilinmektedir. Gulâmu Sa'leb'in de belirttiği gibi Büstî, devrinde Horasan dil ve edebiyat âlimlerinin en meşhurlarından biriydi. 330 (941) yılında yaptığı hac yolculuğu sırasında uğradığı Bağdat'ta Irak'ın önde gelen ilim adamlarıyla tanıştı; bedevilerle teması olmadığı ve onların arasında yaşayan dile ait zengin malzemeyi tanımadığı halde Arap dilindeki derin bilgisi bu âlimleri hayrete düşürdü. Büstî 348 yılı Recebinde (Eylül 959) vefat etti.

Eserleri. Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn* adlı eserinde eksik bıraktığı yerleri tamamlamak üzere kaleme aldığı *Kitâbü't-Tekmile*'nin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir. Ezherî'nin (ö. 370/980-81) belirttiğine göre Büstî eserinin baş tarafında faydalandığı kaynakların uzun bir listesini vermiş, bu eserleri hocalarından semâ* yoluyla bizat duymadığını belirtmiş, doğruyu yanlıştan ayırmasını bilen biri için bunun bir kusur sayılamayacağını söylemiştir. Ancak onu ağır bir dille tenkit eden Ezherî, Arap yazısının noktalama ve imlâ bakımından o dönemde henüz mükemmel şeklini almadığını, bir hocadan duymadan yazılı eserlerden faydalanmanın sağlıklı bir yol olamayacağını ve bu sebeple Büstî'nin noktalı ve noktasız harflerle yazılan kelimelerde pek çok hata yaptığını söyleyerek bu konuda çeşitli örnekler vermektedir (*Tehzîbü'l-luğa*, I, 32-40). Büstî'nin, kendisini şöhrete ulaştıran bu eserden başka *Kitâbü't-Taşıle* ve *Kitâbü Şerhi (Tefsiri) ebyâti Edebi'l-kâtib* adlı iki kitap daha yazdığı kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehzîbü'l-luğa, I, 32-40; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, 203-208; a.mlf., *Mu'cemü'l-büldân*, II, 336; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 33; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 107-119; Süyûtî, *Bügetü'l-vu'ât*, I, 388; Sezgin, *GAS*, II, 554-555, 556; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), I, 208.

RAHMÎ ER

BÜTÇE

(bk. BEYTÜLMÂL).

BÜTRİYYE

(البترية)

Zeydiyye âlimlerinden Kesîrûnnevâ ve Ebter lakaplarıyla tanınan
Hasan b. Sâlih'in
(ö. 168/785)
görüşlerini benimseyenlere verilen ad
(bk. ZEYDİYYE).

BÜVEYHİLER

(آل بويه)

932-1062 yılları arasında
İran ve Irak'ta hüküm süren
Deylem asıllı bir hânedan.

Tarih. Hânedan adını, Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh (Büye) b. Fennâ (Penâh) Hüsrev'den alır. Deylemliiler önceleri Mecûsî ve putperest bir kavimken IV. (X.) yüzyılın başında Ali evlâdından Hasan el-Utrûş'un gayretleriyle müslüman oldular ve Şîlîği benimsediler. Daha sonra Abbâsî Halifeliği dahil müslüman devletlerin ordularında büyük ölçüde yer aldılar. Ayrıca kendi bölgelerinde küçük beylikler kurdukları gibi güneye doğru inerek İran ve Irak'ta vuku bulan siyasî olaylarda da önemli rol oynamaya başladılar. Büveyh'in Ebû'l-Hasan Ali, Ebû Ali Hasan ve Ahmed adında üç oğlu vardı. Bu üç kardeş önce Gîlânî bir sülâleye mensup Emîr Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Sâmânîler'in hizmetine girdiler (928). Ancak Mâkân daha sonra Sâmânîler'e karşı harekete geçtiği zaman karşısına yine Gîlânî bir soylu olan Merdâvic çıktı. Mâkân'ın mağlûp olup Taberistan'ı terketmek zorunda kalmasıyla Ali ve kardeşleri Merdâvic'in yanına yer aldılar. Merdâvic bundan sonra Rey başşehir olmak üzere Taberistan ve Cürcân'da Ziyâîler hânedanını kurdu.

Üç kardeşten Ali, Merdâvic tarafından Kerec valiliğine tayin edildi. İran'ın güneyinde bir devlet kurmak isteyen Ali'nin çevresinde çok sayıda Deylemli toplandı. Şîlî olmasına rağmen amansız bir düşmanı haline gelen Merdâvic'e karşı Abbâsî halifesinin desteğini sağlamaya çalıştı ve güneye inerek İsfahan'ı işgal etti (932). Fakat Merdâvic müttetiklerinin yardımıyla onu bölgeden uzaklaştırdı. Ali daha sonra Fars'ı ele geçirdi ve

Abbâsî Vâlisi Yâkut'u mağlûp ederek Şîraz'a girdi (934). Bu arada Merdâvîc ile barış yapmak zorunda kaldı ve kardeşi Hasan'ı onun yanına rehine olarak gönderdi. Ancak Merdâvîc'in 935'te öldürülmesiyle Ziyârîler zayıfladı, Ali rahat bir nefes alma imkânı buldu. Ayrıca ona bağlı Türk askerlerinin birçoğu Şîraz'da Ali'nin ordusuna katıldılar. Ziyârîler'in Hazar denizi kıyılarındaki topraklarının büyük bir bölümü Büveyhî kardeşlerin eline geçti.

Ali Fars eyaletinde hâkimiyetini sürdürürken kardeşi Hasan da hemen hemen bütün Cibâl bölgesine sahip olmuştu. Küçük kardeşi Ahmed ise Kirman ve daha sonra da Hûzistan'ı ele geçirmişti. Böylece İran'ın batı ve güneyindeki en önemli bölgeler Büveyhîler'in idaresine girmiş oluyordu. Büveyhîler Hûzistan'a hâkim olduktan sonra Irak'la daha yakından ilgilendiler. Nihayet kardeşlerden Ahmed 19 Aralık 945 tarihinde davet üzerine karışıklıklar içindeki Bağdat'a girdi ve Abbâsî Halifesi Müstekfî-Billâh kendisini emîrül-ümerâ tayin ederek ona Muizzüddöyle, Ali'ye İmâdüddöyle, Hasan'a da Rüknüddöyle lakaplarını verdi.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Muizzüddöyle Ahmed, Halife Müstekfî'nin gözlerine mil çektirerek yerine Mutî-Lillâh'ı halife ilân etti. Abbâsî hilâfeti bundan sonra bir çöküş devresi içine girdi ve halifelik otoritesi zayıfladı. Böylece Abbâsî Halifeliği'nin merkezi Bağdat'ta yeni bir dönem başladı. Şîî Büveyhîler siyasî sebeplerle, Sünnî olan Abbâsî Halifeliği'nin devam etmesine ses çıkarmıyorlardı. Çünkü onlar halifeliğin devamını gerek kendi hâkimiyet sahalarında, gerekse bölgeleri dışında kendi lehlerine kullanmak niyetindeydiler. Ayrıca halifeliği kendi kontrolleri altında bulundurmakla hem devlet içindeki Sünnîler hem de diğer müslüman devletler nezdinde itibar göreceklardı.

Büveyhîler Fars ve Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hüküm sürdüler. Aralarında her zaman uyumlu ilişkiler yoktu. Ancak aile içinde en yaşlı üyenin otoritesine saygı duyarlardı. Hânedanın reisi İmâdüddöyle Ali'nin erkek evlât bırakmadan ölmesi üzerine (949) Fars bölgesine Rüknüddöyle'nin oğlu Adudüddöyle hâkim oldu. Hânedanın öteki büyüklerinden Muizzüddöyle'nin 967'de, Rüknüddöyle'nin de

Büveyhîler'den
İmâdüddöyle ile
Rüknüddöyle
adına
335 (947)
yılında
basılmış
altın sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir, nr. 1010)

976'da ölümüyle Adudüddöyle Irak'ta hüküm süren Muizzüddöyle'nin oğlu Bah-tiyâr'ı bertaraf ederek hânedanın başına geçti. Onun zamanında Büveyhî hânedanı kuvvet ve kudretinin doruk noktasına ve en geniş sınırlarına ulaştı.

Adudüddöyle'nin 983'te ölümünden sonra üç oğlu Şerefüddöyle, Samsâmüddöyle ve Bahâüddöyle arasında taht mücadelesi başladı. Bu iç savaşı Şerefüddöyle kazandıysa da onun 989'da ölümüyle Bahâüddöyle genç yaşta Bağdat'ta Büveyhî tahtına oturdu. Öte taraftan vezir Sâhib b. Abbâd'ın, ordunun isteği üzerine Adudüddöyle'nin kardeşi Fahrüddöyle'yi çağırmasıyla ortaya yeni bir rakip çıktı. Fahrüddöyle İsfahan, Hemedan ve Rey'de hâkimiyetini kabul ettirdi ve daha sonra Büveyhîler'in hâkimiyetindeki İran'ın bütününe sahip oldu. Ancak Fahrüddöyle bir hata yapmış, Horasan'ı ele geçirmek için doğu yönünde Sâmanîler'le mücadeleye girişmişti.

Bahâüddöyle uzun süren çabalardan sonra bir ölçüde devletin birliğini sağlamaya muvaffak olmuş, fakat Irak'taki Büveyhî nüfuzu azalmaya başlamıştı. Bahâüddöyle'nin 1012'de ölümüyle oğulları arasında uzun süren bir hâkimiyet mücadelesi başladı ve Büveyhîler'in büyük gayretlerle kurdukları birlik parçalandı. Bahâüddöyle'den sonra yerine geçen oğlu Sultânüddöyle'nin Irak'ta karşılaştığı en büyük güçlük Deylemîliler ve Türkler arasındaki mücadele idi. Sonuçta Türkler'in desteklediği Müşerrifüddöyle b. Bahâüddöyle Irak'a hâkim oldu (1021). Sultânüddöyle de Irak üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Öte yandan Kirman'a tayin edilen Ebû'l-Fevâris Kıvâmüddöyle'nin Fars'ı işgal etmesi, Sultânüddöyle ile aralarında yeni bir mücadeleye sebep oldu. Kıvâmüddöyle bu mücadele sırasında Büveyhîler'in hâkimiyet sahalarına doğru genişlemeye çalışan Gazneliler'den yardım istedi.

Gazneli Mahmud onu desteklemeye karar verdi. Fakat Kıvâmüddöyle'nin bu yardımıdan sonra Gazneli kumandan ve askerlere soğuk davranması yüzünden Sultânüddöyle tekrar Fars bölgesini ele geçirdi (408/1017-18).

Hânedan mensupları arasındaki taht mücadelesinden faydalanan Kâküyîler, Cibâl kolunun Hemedan ve İsfahan'daki şubelerini ortadan kaldırdılar. Gazneli Mahmud ise ömrünün son yıllarında batıya yöneldi ve Rey şehrine hâkim olarak Büveyhîler'in Cibâl koluna son verdi (1029).

Müşerrifüddöyle'nin 1025'te ölümünden sonra Irak'ta yeniden taht mücadelesi başladı. Sonunda askerler kardeşi Celâlüddöyle'yi emîr seçtiler. Kirman'da tahta geçmeyi başaran Ebû Kâlicâr bir ara Bağdat'ı ele geçirmek istediysede başarılı olamadı, fakat kendini emîrül-ümerâ olarak kabul ettirdi. Celâlüddöyle'nin 1044'te ölümüyle Bağdat'ta hutbe Ebû Kâlicâr adına okundu. Böylece Ebû Kâlicâr Büveyhîler'in Irak, Fars ve Kirman kollarını tek bir idare altında toplamış oluyordu. Fakat bu sırada Selçuklular Büveyhîler'in hâkim oldukları topraklara doğru ilerlemeye başladılar.

Selçuklular Dandanakan Savaşı'ndan (1040) sonra toplanan kurultayda o zamana kadar ele geçirilmiş ve ileride zaptedilecek toprakları hânedan üyeleri arasında paylaştırmışlardı. Bu bölüşme sırasında Kirman bölgesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a verilmişti. Kirman eyaletine Selçuklu akınları ilk olarak 434 (1042-43) yılında başladı. Daha sonra Kavurd Kirman üzerine yürüyerek bu bölgedeki Büveyhî hâkimiyetine son verdi (1048). Aynı tarihte Ebû Kâlicâr öldü ve oğlu Hüsrev Fîrûz Bağdat'ta babasına halef oldu; Halife Kâim-Biemrillâh ona el-Melikü'r-Rahîm lakabını verdi.

Halife Kâim-Biemrillâh bu sırada Büveyhîler'in ve Türk askerlerinin kuman-

danı olan Arslan Besâsîrî'nin baskısı altında idi. Bundan dolayı Abbâsî halifesi Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiş ve kendisini bu güç durumdan kurtarmasını istemişti. Bu ısrarlı davetler sonucu harekete geçen Tuğrul Bey, Ramazan 447'de (Aralık 1055) İslâm dünyasının o zamanki merkezi olan Bağdat'a girdi. Türkler ve Deylemlî askerler arasında çıkan olayları bastıran Selçuklu ordusu âsileri cezalandırdı. Tuğrul Bey bu olay sebebiyle suçlu gördüğü el-Melikü'r-Rahîm'i hapsedirerek Bağdat'taki 110 yıllık Büveyhî hâkimiyetine son verdi.

Fars bölgesine ilk Selçuklu akınları İbrâhîm Yınal idaresindeki kuvvetlerle başlamış, Ebû Kâlicâr da bu durumdan daha önce anlaşma yaptığı Tuğrul Bey'e şikâyetinde bulunmuştu. Bunun üzerine akınlara geçici bir süre için ara verilmişse de daha sonra Oğuzlar bölgenin başşehri Şiraz'a kadar ilerlemişti (444/1052-53). el-Melikü'r-Rahîm'e karşı mücadeleye eden Ebû Mansûr Fülâd Sütûn, Şiraz'a hâkim olunca Tuğrul Bey adına hutbe okuttu (Ocak 1054). Ancak Şebânkâre emîrlerinden Fazlûye, Ebû Mansûr'u mağlûp ederek öldürttü (1056) ve Fars'taki Büveyhî hâkimiyetine son verdi. Melik Kavurd ise Fazlûye'yi mağlûp ederek Şiraz'a girdi ve hutbeyi Sultan Tuğrul Bey adına okuttu (Temmuz 1062). Böylece İran ve Irak'ta Büveyhîler idaresinde bulunan topraklar bütünüyle Selçuklular'ın hâkimiyeti altına girmiş oluyordu.

Büveyhîler kuruluşundan yıkılışına kadar sosyal, ırkî ve dinî bağlarla birbirlerine bağlı askerî bir güç idiler. Hânedan varlığını tamamen askerî kudretine borçluydu. Büveyhî emîrleri de ordunun başkumandanı idiler. Büveyhîler Sünnî halka karşı meşrûluklarını ispat etmekte sıkıntılarla karşılaştılar. Bu meseleyi halletmek için İran asıllı bürokratlardan faydalanma yoluna gittiler. En güçlü oldukları dönemde devletin sınırları doğuda Rey, İsfahan ve Şiraz'dan batıda aşağı Fırat çölüne kadar uzanıyordu. Ayrıca Uman da devletin bir parçasıydı. Yine kuzeyde Irak ticareti için çok önemli olan Basra körfezi Büveyhîler'in kontrolü altındaydı. Diyarbekir bölgesinde hüküm süren Mervânîler de Büveyhîler'in vassâl*ı idiler. Hatta bir ara Adudüddöle Taberistan ve Cürcân'ı da işgal ederek hâkimiyet sahalarını Hazar denizine kadar genişletmişti. Kuzeyde Bizans,

batıda Fâtımîler, doğuda Sâmânîler ve Gaznelîler'le komşu olmuşlardı. Çok geniş bir alanda hüküm sürmelerine rağmen mahallî bir hânedan olarak kaldılar. Basra körfezi, Irak ve Batı İran'da ticareti geliştiremediler. Bunun sonucu olarak iktisadî açıdan zayıfladılar ve ücretli askerlerin maaşlarını ödeyemez hale geldiler. Muhtelif yerlerdeki isyanları ve hânedan mensupları arasındaki mücadeleyi önleyemediler. Neticede toprakları 1029'da Gaznelîler, 1055'te Büyük Selçuklular ve 1062'de de Şebânkâre Emîrliği ve Kirman Selçukluları tarafından zaptedildi.

Teşkilât ve Kültür. Büveyhîler Sâsânî geleneklerini yeniden canlandırmak istiyorlardı. Behrâm-ı Gûr'un soyundan olduklarını iddia eden Adudüddöle ve İmâdüddöle Ali bu maksatla Sâsânî hükümdarlarının kullandığı "şehinşah" unvanını kullanmışlardır. Ayrıca Büveyhîler kendilerini Sâsânîler'e bağlayan şecere hazırlattılar. Çocuklarına Fars geleneğine uygun olarak Fenâ Hüsrev, Hüsrev Firûz gibi isimler verdiler. Ancak onların, Rûknüddöle ile başlayan ve Adudüddöle ile devam eden İran monarşisini İslâmî idare sistemiyle uzlaştırarak canlandırma fikri sonuçta başarısızlığa uğradı.

Büveyhîler'den önce Bağdat'ta büyük bir Şîî topluluğu yoktu. Bu sırada Şîîler-

in en güçlü olduğu yer Bağdat'ın batısındaki Kerh mahallesi idi. Büveyhîler zamanında çok geçmeden Bağdat'taki Şîîler'le Sünnîler arasında ciddi mücadeleler görülmeye başladı. Bunun yanı sıra Bağdat'ta başka Şîî merkezleri de teşekkül etti. Belki de Deylemlî âdetlerinin etkisiyle Muizzüddöle'nin aldığı kararlar Şîî ve Sünnîler'in daima çatışma halinde bulunmalarına sebep olmuştur. Nitekim Muizzüddöle 10 Muharrem 352 (8 Şubat 963) günü bütün Bağdat halkının çarşı ve dükkânlarını kapatmalarını, kadın erkek herkesin siyahlar giyerek şehirde dolaşmasını ve Hz. Hüseyin için matem tutmasını emretmişti. Sünnî Bağdat halkı, Şîîler bir hayli güçlendiği ve Muizzüddöle de onlardan yana olduğu için bu emre uymak zorunda kaldılar. Muizzüddöle 18 Zilhicce 352'de (7 Ocak 964) **Gadır-i Hum*** gününün bayramı olarak kutlanmasını emretti. Nitekim bu maksatla şehir süslenerek gece gündüz şenlikler yapıldı. Daha sonraki yıllarda da Şîîler bu günlerde büyük merasimler düzenlemişlerdir. Fakat bu kutlamalar zaman zaman Şîîler'le Sünnîler arasında şiddetli kavgalara sebep olmuştur. Şîîler'in bu faaliyetleri daha sonra da devam etti. Şîîler Sünnîler'le her alanda tehlikeli rekabetlere giriştiler. Sünnîler de zaman zaman Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh devrinde Gaznelî Mahmud'un da desteğiyle

BÜVEYHÎ HÜKÜMDARLARININ LİSTESİ

1. Fars ve Hûzistan Kolu

İmâdüddöle Ali	322 (934)
Adudüddöle	338 (949)
Şerefüddöle	372 (983)
Samsâmüddöle	380 (990)
Bahâüddöle	388 (998)
Sultânüddöle	403 (1012)
Müşerrifüddöle	412 (1021)
Ebû Kâlicâr	415 (1024)
Fülâd Sütûn	440 (1048)
Şebânkâre reisi Fazlûye'nin hâkimiyeti ele geçirmesi	448 (1056)

2. Kirman Kolu

Muizzüddöle Ahmed	324 (936)
Adudüddöle	338 (949)
Samsâmüddöle	372 (983)
Bahâüddöle	388 (998)
Kıvâmüddöle	403 (1012)
Ebû Kâlicâr	419 (1028)
Kirman Selçukluları'nın kuruluşu	440 (1048)

3. Cibâl Kolu

İmâdüddöle Ali	320 (932)
Rûknüddöle Hasan	335-366 (947-977)

a) Hemedan ve İsfahan Şubesi

Müeyyüddöle	366 (977)
Fahrüddöle Ali	373 (983)
Şemsüddöle	387 (997)
Semâüddöle	412 (1021)
Kâkûye hânedanı hâkimiyeti	419 (1028)

b) Rey Şubesi

Fahrüddöle Ali	366 (977)
Mecdüddöle Rüstem	387 (997)
Gaznelîler'in hâkimiyeti	420 (1029)

4. Irak Kolu

Muizzüddöle Ahmed	334 (945)
Bahtiyâr	356 (967)
Adudüddöle	367 (978)
Samsâmüddöle	372 (983)
Şerefüddöle	376 (987)
Bahâüddöle	379 (989)
Sultânüddöle	403 (1012)
Müşerrifüddöle	412 (1021)
Celâlüddöle	416 (1025)
Ebû Kâlicâr	435 (1044)
el-Melikü'r-Rahîm	440 (1048)
Selçuklu hâkimiyeti	447 (1055)

Şiiler'e karşı tedbirler aldılar. Ancak Adudüddödevle'nin Bağdat'ta bulunduğu beş yıllık devrede belki de Şiiler'in merasimleri yasaklandığı için bu tür olaylara rastlanmamaktadır. Büveyhiler bağımsızlıklarını tehlikeye düşürmesinden endişe ettikleri için aşırı Şii grupları desteklemediler. Sünnî Abbâsî Halifeliği'ni ortadan kaldırıp Şii bir halifelik kurma yoluna da gitmediler. Fakat Adudüddödevle büyük kızını Abbâsî Halifesi Tâi' -Lillâh ile evlendirerek Büveyhî Emirliği'yle Abbâsî Halifeliği'ni aynı hânedanda birleştirmeyi düşündüyse de bunu gerçekleştiremedi. Büveyhî idaresinde Şiiler'in yanı sıra hristiyanlar ve yahudiler de bazı idarî görevlere getirilmişlerdir.

Emîrül-ümerâ unvanını taşıyan Büveyhî hükümdarlarının başında bulunduğu idarî teşkilât divanlardan oluşuyordu. Büveyhî devlet sistemi içinde başlangıçta "kâtip" unvanıyla görev yapan vezirin fazla önemi yoktu. Buna rağmen vezir divanların başı idi. Ancak onun en önemli görevi, temelini Deylemli ve Türk askerlerin oluşturduğu ordunun ücretlerini temin etmek ve malî konularda emîrül-ümerânın vekili olarak vazife yapmaktı. Vezire işlerinde bir çeşit kâtiplik yaparak yardımcı olan "sâhib-i divân" unvanlı memurlar vardı. Büveyhîler'in ilk devrinde görülen bu memuriyet daha sonra kaldırılmıştır. Abbâsîler'de mevcut Dîvânü'l-vizâre, Dîvânü'r-resâil, Dîvânü'l-berîd, Dîvânü'n-nafakât ve Dîvânü'l-ceys Büveyhîler devrinde de aynı fonksiyonlarını sürdürdüler. Adudüddödevle zamanında divanlar doğrudan onun gözetimi altında çalışmışlardı. Taşra şehirlerinde de merkeze bağlı divanlar vardı. Bağdat'ın yanı sıra Küfe, Vâsıt, Basra ve Ahvaz da Büveyhîler devrinin önemli şehirleri arasındaydı. Mahallî idareler valilerin ve bazan askerî kumandan olarak da görev yapan vergi tahsilatlarının (âmil) elinde idi.

Büveyhîler'den Muizzüddödevle ve veziri Ebû Muhammed el-Mühellebî devrinde Bağdat önemli bir edebî merkez oldu. Mühellebî vezir olduğu zaman bazı âlim ve şairler onun çevresinde toplanmıştı. Bunlar arasında Benü'l-Müneccim denilen şairler ailesi de vardı. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî ve Ebû İshak İbrâhim b. Hilâl es-Sâbî de o dönemin seçkin müelliflerindendi. Büveyhîler'den Bahtiyâr da şiirle ilgilenmişti. İbnü'l-Haccâc Büveyhîler döneminin gözde şairlerindendi.

Adudüddödevle ilim adamlarına değer verir, onları mükâfatlandırır. Adudüddödevle'nin çevresindeki ilim adamlarından biri olan Ebû Ali el-Fârisî onun için *el-İzâh ve't-tekmile* adlı bir gramer kitabı yazmıştı. Ebû Saîd es-Sîrâfî ile İbn Cinnî de o devrin meşhur gramerçilerindendi. Bu dönemin zikre değer şahsiyetleri arasında, Adudüddödevle'nin hocalığını yapmış olan astronomi bilgini Abdurrahman es-Sûfî ve müneccim Şerif İbnü'l-A'lem ile matematikçi Ebû'l-Kâsım Ubeydullah, Ebû'l-Kâsım el-Antâkî ve Ebû Nasr el-Kalvazanî sayılabilir. Adudüddödevle'nin Bağdat'ta kurduğu hastahane çevresinde büyük bir tıp mektebi gelişti. Burada Cibrâil b. Buhtîşû' gibi dönemin en ehliyetli ve başarılı hekimleri görev yaptılar. Bu sahanın önde gelen isimlerinden Ali b. Abbas el-Mecûsî Adudüddödevle adına *Kâmilü's-şınâ'âtü't-tıbbiyye (el-Kitâbü'l-Meleki)* adlı bir eser yazmıştı. Adudüddödevle devrinin Arap müelliflerinden biri de Kadî Ebû Ali el-Muhassin et-Tenûhî idi. *Tecâribü'l-ümem* adlı eserin müellifi İbn Miskeveyh o dönemin meşhur filozof ve tarihçilerindendi. Kendisi de şiir yazar Adudüddödevle'nin himaye ettiği şairler arasında Ebû'l-Hasan b. Abdullah es-Selâmî, İbn Nübâte es-Sa'dî ve Ali et-Taberî bulunuyordu. Şair Mütenebbî de Adudüddödevle'nin yanına Şiraz'a gitmiş ve ondan yakın ilgi görmüştü. Adudüddödevle devrinin mantık, felsefe ve kelâm sahasında ileri gelen bilginleri arasında Ebû Süleyman es-Sicistânî, Ebû'l-Hasan el-Âmirî ve Bâkılânî sayılabilir.

Büveyhîler'den Şerefüddödevle de ilmi konularla ilgileniyordu; Fars bölgesinde vali iken Şiraz'da yeni bir kütüphane yaptırmıştı. Astronomi gözlemleriyle meşgul olan Şerefüddödevle Bağdat'taki sarayının bahçesinde bir rasathane inşa ettirmişti. Onun zamanının önde gelen bilginleri Ebû Sehl b. Rüstem el-Kühî, Ebû Ahmed es-Sâgânî ve Ebû'l-Vefâ Muhammed el-Büzcânî idi. İbnü'n-Nedîm de meşhur eseri *el-Fihrist*'i 377'de (987-88) Büveyhîler'in idaresindeki Bağdat'ta telif etmiştir.

Bahâüddödevle zamanında vezir Sâbûr b. Erdeşîr'in çevresinde edebî bir merkez oluşmuştu. Sâbûr 993'te Kerh'te meşhur Dârülîlm'i kurdu ve burada 10.000'den fazla kitap topladı. *Nehcü'l-belâğ*a müellifi şair Şerîf Ebû'l-Hasan er-Radî, matematikçi Ebû Bekir Muham-

med İbnü'l-Hasan el-Kerhî, tarihçi Hilâl es-Sâbî, şair Ebû'l-Alâ el-Maarî Bağdat'ta yaşamış ve Büveyhîler'den çok büyük ilgi görmüşlerdi. İranlı meşhur şair Firdevsî de Bahâüddödevle'nin sarayında bulunmuştu.

Kur'an ve hadis sahasındaki meşhur bilginler arasında Ebû Ahmed Muhammed b. Hüseyin-i İsfahânî, Ebû Ahrned Muhammed b. Hüseyin-i Cürcânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer-i Dârekutnî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd-ı Cevherî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah; fıkıh, usul ve tefsir âlimleri arasında da Ebû'l-Hasan Abdullah b. Hüseyin-i Kerhî, İmam Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim-i Cürcânî, Ahmed b. Hüseyin İbnü't-Taberî, İmam Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed-i İsferyânî sayılabilir.

Büveyhîler döneminde Arap edebiyatı parlak bir gelişme gösterdi. Şair Mütenebbî, İbnü'l-Amîd, vezir Sâhib b. Abbâd o devrin en büyük şair, edip ve âlimlerindendi. Meşhur tabip İbn Sînâ Büveyhî saraylarında çalıştı ve ünlü eseri *el-Kânûn fi't-tıbb*'i tamamladı. İbnü'l-Bevâb da Büveyhîler devrinde yaşamış meşhur bir hattattı.

Büveyhîler devri kütüphaneler açısından dikkati çekmektedir. Şiraz, Rey ve İsfahan kütüphaneleri en parlak devirlerini onların idaresinde yaşadı. Büveyhî vezirlerinden Behrâm b. Mâfinne, Sâhib b. Abbâd ve Sâbûr b. Erdeşîr'in de zengin özel kütüphaneleri vardı.

Büveyhîler devri imar faaliyetleri açısından da parlak geçmiştir. Özellikle Adudüddödevle imar faaliyetleri bakımından da bu hânedanın en önde gelen şahsiyetiydi. Şiraz o dönemde büyük gelişme gösterdi. Adudüddödevle Firûzâbâd'ı yeniden inşa ettirdi. Rûknüddödevle de İsfahan'a yeni surlar ilâve ettirdi. Müeyyidüddödevle İsfahan'ı büyültmeye ve güzelleştirmeye devam etti. Vezir Sâhib b. Abbâd Kazvin Kalesi'nin surlarını tamir ettirdi, orada bir saray ve Rey şehrinde de çeşitli binalar yaptırdı. Büveyhîler'in öteki emirleri de daha önce zarar gören su kanallarını onarttılar ve yeni kanallar açtirdılar. Ayrıca ticarî faaliyetlerin yaygın olduğu yolları ve köprüleri yeniden yaptırdılar. Bağdat, Şiraz ve İsfahan gibi idare merkezlerini muhteşem saraylarla süslediler; köprü, cami ve hastahaneler inşa ettirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem* (nşr. H. F. Amedroz), Bağdat 1332-33/1914-15, I-II; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsümü dâiri'l-hilâfe*

(nşr. Mihâil Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 13, 14, 15-17, 20, 62-64, 77, 80-84, 94-98, 102, 103, 113, 131-132, 137, 139; İbnü'l-Belhî, *Farsnâme* (nşr. G. Le Strange), Cambridge 1962, s. 117-118, 132-135, 141, 156, 168, 173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahri*, s. 24, 32, 40, 140, 290; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 174-177; II, 118-119; IV, 50-51; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 103, 107, 344, 348-349, 364, 411-416, 422, 447; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 80-85, 190-193; Abbâs-ı Pervîz, *Deyâlîme ve Gaznevîyân*, Tahran 1336 hş., s. 51-149, 473-490; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, Calcutta 1964; a.mlf., "The Relation of the Buwayhid Amirs with the 'Abbasid Caliphs", *JPHS*, II/3 (1954), s. 228-243; a.mlf., "Administration of Justice During the Buwayhid's Period (A.D. 946-1055)", *IC*, XXXIV (1960), s. 14-21; S. H. Nasr, *Science and Civilization in Islam*, Cambridge 1968; H. Busse, *Chalif und Grosskönig: Die Buysiden im Iraq (945-1055)*, Beyrut 1969; a.mlf., "Iran Under The Būyids", *CHIr*, IV, 250-304; V. Danner, "Arabic Literature in Iran", a.e., IV, 585-588; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", a.e., V, 1-202; a.mlf., *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, s. 143-167; a.mlf., *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 119-122; Erdoğan Mercil, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975; a.mlf., *Gazneli Mahmûd*, Ankara 1987; a.mlf., *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989; Muhammed Cemâleddin Sürûr, *Siyâsetü'l-Fâtîmiyyîne'l-hâricîyye*, Kahire 1396/1976, s. 168-173; Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 740-744; Barthold, *Türkistan*, s. 8-9, 11, 243-244, 257, 267-268, 270-272, 281-282, 290; Said ed-Dîvecî, *Târîhu'l-Mevşil*, Musul 1402/1982, s. 128-132; Arslan Terzioğlu, "İbn Sînâ'nın Tabâbeti ve Avrupa'ya Tesirleri", *İbn Sînâ: Doğumunun Birinci Yılı Armağanı*, Ankara 1984, s. 44; Hasan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, III, 389-431; Abdülhüseyn Zerrînküb, *Târîh-i Merdûm-i Irân*, Tahran 1367 hş., s. 417-520; Sevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, V, 233-241, 484-487; Hasan Ahmed Mahmûd - Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-ʿasri'l-Abbâsî*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 496-553; Harold Bowen, "The Last Buwayhids", *JRAS* (1929), s. 225-245; Wilferd Madelung, "The Assumption of the Title Shâhânshâh by the Būyids and the Reign of the Daylam (Dawlat al-Daylam)", *JNES*, sy. 28 (1969), s. 84-108, 168-183; A. J. Naji, "Münich Manuscript as a Valuable Source of Information on the Buwayhids Dynasty", *IC*, L (1976), s. 107-114; David Waines, "The Pre-Buyid Amirate: Two Views from the past", *MES*, VIII-IX/2 (1977), s. 339-348; K. V. Zetterstéén, "Büveyhîler", *İA*, II, 843-845; a.mlf., "İbnü'l-Amîd", a.e., V/2, s. 843-844; Ahmed Ateş, "Deylem", a.e., II, 567-573; a.mlf., "İbn Abbâd", a.e., V/2, s. 692-693; Cl. Cahen, "Buwayhids", *EI*² (İng.), I, 1350-1357; Sâdık Seccâdî, "Âl-i Būveyh", *DMBİ*, I, 629-646; Abdülkerim Özyayın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392-393; Tilman Nagel, "Buyids", *Elr*, IV, 578-586.

ERDOĞAN MERÇİL

BÜVEYTİ

(البويطي)

Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Yahyâ
el-Mısrî el-Büveytî
(ö. 231/846)

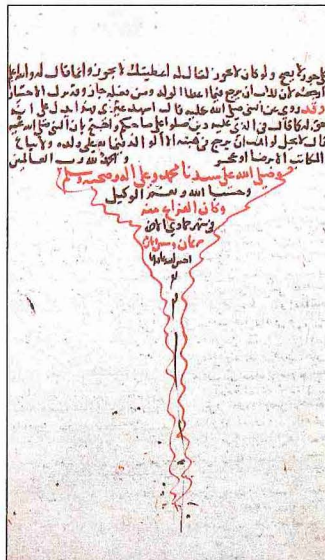
İmam Şâfiî'nin
önde gelen talebelerinden.

Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgisi yoktur. Mısır'ın Saîd bölgesindeki Büveyt köyüne nisbetle anılır. İbn Vehb el-Mâlikî ile İmam Şâfiî'den ilim tahsil etmiş ve onlardan rivayette bulunmuştur. Kısa sürede ilmî kudretiyle temayüz ederek Şâfiî'nin Mısır'daki talebeleri arasında ilk sırayı almıştır. Kendisine sorulan fetvaları ona havale eden İmam Şâfiî, "O benim lisanımdır" diyerek hakkındaki takdirini belirtmiştir. Nitekim vefatından önce, kendi yerine ders halkasına onun oturmasını istemiş ve Büveytî'yi Ebû Abdullah İbn Abdülhakem, Rebî b. Süleyman el-Murâdî ve Müzenî gibi diğer talebelerine tercih etmiştir. Âbid ve zâhid bir kişi olan Büveytî birçok talebe yetiştirerek Şâfiî'nin görüşlerinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Kendisinden rivayette bulunanlar arasında Rebî b. Süleyman el-Murâdî, İbrâhim el-Harbî, Ebû'l-Velîd İbn Ebû'l-Cârûd, Muhammed b. İsmâil et-Tirmizî, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi âlimler sayılabilir. Ebû Hâtim er-Râzî onun hakkında "sadûk" ifadesini kullanır. Kur'an'ın mahlûk olmadığı yolundaki görüşünden dolayı Halife Vâsîk-Billâh'ın emriyle Mısır'dan Bağdat'a getirilerek hapsedilmiş ve ol-

dukça sıkıntılı geçen hapis hayatı sırasında vefat etmiştir (Receb 231/Mart 846).

Büveytî'nin, günümüze ulaşan *el-Muhtasar* adlı bir eseri vardır. Müellif bu eserinde bazı fıkıh konularıyla ilgili olarak Şâfiî'nin görüşlerine kısaca yer vermiş ve zaman zaman kendi görüşü ile Rebî b. Süleyman el-Murâdî'nin görüşlerini de zikretmiştir. Murad Molla Kütüphanesi (nr. 1189, 196 varak, istinsah yılı 625/1228) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 1078, 107 varak, istinsah yılı 868/1464; nr. 1079, 152 varak, istinsah yılı 909/1503) yazmaları bulunan eserdeki bazı bilgiler Tâceddin es-Sübkî tarafından *Tabakât*'ta iktibas edilmiştir (II, 166-170).

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütûl-kulûb* adlı eserinde zikrettiği ve Gazzâlî'nin de *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'de ondan naklen kaydettiği bir rivayette dayanan, ayrıca *el-Üm* üzerinde yaptığı bazı tahlillerden hareket eden Zeki Mübârek, *İslâhu eş-na'î hatâ' fi târîhi't-teşri'i'l-İslâmî: Kitâbü'l-Üm lem yü'ellihü's-Şâfi'î ve innemâ ellefehül-Büveytî* (Kahire 1934) adıyla bir eser kaleme alarak *el-Ümm*'ün Şâfiî'nin değil Büveytî'nin eseri olduğunu iddia etmiş, ancak Muhammed Ebû Zehre (*eş-Şâfi'î*, s. 152, 163-167) ve Ahmed Muhammed Şâkir (bk. Şâfiî, *er-Risâle*, nâşirin mukaddimesi, s. 9-10) söz konusu iddianın mesnetsiz olduğunu ortaya koymuşlardır. Gerçekten de *el-Üm* İmam Şâfiî'nin eseri olup *er-Risâle*'si gibi talebesi Rebî b. Süleyman el-Murâdî tarafından rivayet edilmiştir.

Büveytî'nin
el-Muhtasar
adlı eserinin
ilk ve son
sayfaları
(TSMK, III. Ahmed,
nr. 1078)